

کتابهای گرتیر

۱- کتیبه سر مشهور

The Inscription of Sar-Maghad، جلد دوم از جزء سوم، «مجموعه کتیبه‌های ایرانی»
(Corpus Inscriptionum Iranicarum) دفتر اول، لوحه‌های ۱ تا ۲

۲- کتیبه نقش رستم

The Inscription of Naqq-i Rostam، جلد دوم از جزء سوم (کتیبه‌های پهلوی)
«مجموعه کتیبه‌های ایرانی» دفتر دوم، لوحه‌های ۲ تا ۴
توسط پرفسور هنینک W.B. Henning

از کرتیر، موبد و شریعتمدار نامی زردشتی و بنیان گذار آئین زردشتی ساسانی، چهار کتیبه در دست است: دو کتیبه بزرگ یکی در «سر مشهد» و دیگری در «نقش رستم»، و دو کتیبه کوچکتر یکی در «نقش رجب» و دیگری «در کعبه زردشت».

پرفسور هنینک با اقدام به انتشار دو کتیبه بزرگ کرتیر که دشوارترین کتیبه‌های او و در حقیقت دشوارترین کتیبه‌های دوره ساسانی است، دست بگشودن مشکل بزرگی زده است و جای خوشوقتی است که دانشمندی با تبحر و دقت و شایستگی او عهده‌دار چنین کار خطیری گردیده است.

هویت «کرتیر» و احوال او تا همین اواخر از مشکلات پیچیده تاریخ ساسانی و تاریخ کیش زردشتی بشمار میرفت. وست E.W. West با همه دانائی و ممارستش در زبان و آثار پهلوی لفظ «کرتیر» را در کتیبه نقش رجب بمعنی «تاج» گرفت^۱ و در نتیجه آنچه در باره انتساب کتیبه نقش رجب و کتیبه نقش رستم گفت صائب نبود^۲

با انتشار «پایکولی» در ۱۹۲۲، هر تسفلد قدم بهمی در روشن کردن احوال کرتیر برداشت و مسلم شد که وی از زبانان آئین زردشتی ساسانی است. اما هر تسفلد نیز از بعضی جهات دچار اشتباه شد و کلمه «کرتیر» را عنوان یکی از مناصب ساسانی گرفت و صاحب آنرا که در کتیبه پایکولی از او یاد شده، همان «تنسر» صاحب «نامه تنسر» فرض کرد و تا آخر عمر نیز هرگز با اصلاح نظر خود توفیق نیافت^۳

«کریستن سن» نیز در «ایران در زمان ساسانیان» در این اشتباه ماند و فقط تردید کرد که

۱- این نظر را از E. Thomas اقتباس کرد.

۲- از جمله صفحه ۷۷ جلد دوم «The Sassanian Inscriptions»: Grund. der Iran. Philol.

دیده شود.

۳- رجوع شود به Paikuli صفحات ۹۷-۹۲. همچنین به شماره ۵۵۸ لغت نامه آن. آخرین نظر هر تسفلد را در *The Archeological History of Iran*، لندن ۱۹۳۵، صفحه ۱۰۰ و بعد میتوان دید که در آن تنسر را با کرتیر یکی می‌شمارد.

آیا کلمه «کرتیر» از القاب افتخاری است و یا نام یکی از مشاغل عمده دوره ساسانی است^۱ با کشف کتیبه کرتیر در کعبه زردشت که از همه کتیبه‌های کرتیر سالم‌تر مانده مشکل کرتیر کم و بیش گشوده شد^۲ و تلاشهای مداوم این موبد فعال و سخت‌کوش که دوران حکومت پنج پادشاه اول ساسانی یعنی اردشیر و شاپور اول و هرمز اول و بهرام اول و بهرام دوم را درک کرد آشکار گردید.

کرتیر، چنانکه از کتیبه‌های خود وی برمیآید، در زمان پادشاهی شاپور اول شروع به پیشرفت و ترقی کرد. با اینهمه در زمان شاپور اول عنوانش از عنوان «هیربد» تجاوز نکرد. اما این عنوان عادی از اهمیت اقدامات او نمی‌کاهد. کرتیر در همه عمر کوشش کرد تا آئین زردشتی را در کشوری که در معرض نفوذ آئینهای مختلف از مانوی و مسیحی و یهودی و جز اینها بود آئین رسمی کند و پادشاهان ساسانی را به پشتیبانی انحصاری آن وادارد و موبدان زردشتی را نفوذ و قدرت بیشتری ببخشد و نظم و قاعده‌ای در امور دینی کشور و مقررات مذهبی برقرار نماید. از مضمون کتیبه‌هایش برمی‌آید که در این امور توفیق یافت و از اینرو باید کرتیر را بنیان‌گذار آئین زردشتی ساسانی شمرد.

کتیبه‌های کرتیر برای شناختن این دوره بسیار مهم از تاریخ کیش زردشتی در درجه اول اهمیت است و قرائت آنها بر روشن شدن بسیاری نکات درباره آغاز دوره ساسانی کمک می‌کند. اینک لوحه‌های عکسی دو کتیبه بزرگ کرتیر که ظاهراً کتیبه‌های متأخر کریترنند از روی قالبهایی که با «لاتکس» تهیه شده در ضمن «مجموعه کتیبه‌های ایرانی» که بکوشش هیئت بین‌المللی انتشار می‌یابد منتشر گردیده.

۱- کتیبه سرمشهد- این کتیبه را اول بار باستان‌شناس فقید آلمانی هرنگلد در سال ۱۹۲۴

کشف کرد، ولی با آنکه در آثار خود مکرر بان اشاره کرد و عباراتی از آنرا نقل نمود، هرگز بانشار آن موفق نشد و این اولین باری است که این کتیبه بسیار مهم که در ردیف کتیبه نقش رستم مفصلترین کتیبه کرتیرست در کمال دقت انتشار می‌یابد.

مضمون کتیبه «سرمشهد» که در زمان بهرام دوم کنده شده با مضمون کتیبه «نقش رستم» یکی است و با بعضی تفاوت‌های مختصر یکی تکرار دیگری محسوب میشود. بخلاف آنچه M. Sprengling در مقدمه بر کتیبه کعبه زردشت کرتیر مینویسد^۳ کرتیر، چنانکه هر تسفله نیز دریافته بود، در این دو کتیبه از کشف و شهودی که در عالمی رؤیاسانند برای او روی

۱- *Iran sous les Sassanides*، طبع دوم، کپنهاگ ۱۹۴۴، صفحه ۴۱۰ و ۴۱۱ دیده شود.

۲- این کتیبه بصورت ناقصی ابتدا در *AJSI*، جلد ۵۷، سال ۱۹۴۰، توسط M. Sprengling انتشار

یافت. اما اکنون صفحات ۳۷-۶۴ *Third Century Iran* اثر همان مؤلف، طبع شیکاگو ۱۹۵۳، دیده شود

۳- *Third Century Iran*، صحنه ۴۴

داده است سخن میگوید و مانند « ارداویراف »^۱ و « دانته » آنچه را از عقوبت بدکاران و جزای نیکوکاران دیده در تأیید عقاید خود نقل می‌کند (این نکته را پرفسور هنتینگ در ضمن بحث مختصری در بیست و چهارمین کنگره مستشرقین تأیید نمود.) و توفیقی را که در برقرار ساختن آئین زردشتی بعنوان آئین رسمی ایران، و تنظیم امور اداری مذهبی و تحصیل موقوفات و تحدید سایر ادیان یافته است، ذکر می‌کند.^۲

چگونگی تهیه تصاویر این کتیبه که با خطرات جانی توأم بوده و اجرای گیرنده آن که در مقدمه تصاویر بیان شده نشان کوشش گرانمایه‌ای است که در انتشار این کتیبه بکار رفته. از جمله، کسی که براهنمائی پرفسور هنتینگ قالب گیری کتیبه‌ها را بعهده داشته مدت چندین ساعت با خطر جانی در کیسه‌ای میان زمین و آسمان از کوه معلق بوده و دیگران باتیر چوبی بلندی وی را برای زدن «لانکس» بر سطح کتیبه بطرف صخره‌ای که پانزده متر مربع کتیبه دارد میرانده‌اند.

تصاویر کتیبه‌ها در نهایت دقت و اهتمام تهیه شده، بنحوی که آنچه از این کتیبه از گزند روزگار محفوظ مانده بخوبی دیده میشود.

برای طبع این دفتر بخصوص «انجمن بین المللی فلسفه و علوم انسانی» کمک مالی کرده است.

۳ - کتیبه نقش رستم - این کتیبه بزرگ مقابل کعبه زردشت، بر کوه نقش رستم، در پس دم اسب شاپور، کنده شده و در طول زمان آسیب فراوان دیده است. قسمتی از این کتیبه را نخستین بار «فلاندن» از روی سواد دستی در سال ۱۸۴۰ منتشر ساخت.

در سال ۱۸۴۳ «وسترگارد» N. L. Westergard ایرانشناس چیره دست دانمارکی سواد کاملتر و دقیق تری از این کتیبه با دست تهیه کرد.^۳ این سواد را وست E. W. West در *Indian Antiquary* (صفحات ۴۳-۲۹، جلد دهم، سال ۱۸۸۱) منتشر ساخت. اما البته هنوز معلومات زمان کافی برای خواندن چنین کتیبه‌ای نبود و ناچار قرائت «وست» بکلی خالی از اعتبار است.

این اول باری است که انتشار این کتیبه مهم عهد ساسانی باروشی دقیق و توسط دانشمندی متبحر آغاز میشود. مجلد حاضر شامل تصاویر قسمت عمده کتیبه تاسطر ۸ است. ضمناً چنانکه در مقدمه ذکر شده برای آنکه اثر نفیس وسترگارد، یعنی سواد دستی او که با مهارت انجام گرفته محفوظ بماند، قسمت فوقانی آن (تاسطر ۳) گراوور شده و در آغاز لوحه‌های تصاویر

۱ - *The Archeological History of Iran* صفحه ۱۰۲ دیده شود.

۲ - اما هر تفسرد کرتیر را باتسیر و نیز با ارداویراف که سفر جذباتی او بعالم دیگر پس از صرف مواد مخدر موضوع کتاب ارداویرافنامه است یکی می‌شمرد. کتاب سابق صفحه ۱۰۰ دیده شود.

۳ - مقدمه تصاویر کتیبه مورد بحث، و همچنین اثر مذکور M. Sprengling صفحه ۳۷ دیده شود.

قرار داده شده.

در مقدمه کوتاهی که پرفسور هنیک باین مجلد نوشته نظر خود را درباره یکی از مشکلات عمده تاریخی و معماری این عهد بیان داشته. این مشکل بنای «کعبه زردشت» است که ساختمان مکعبی از سنگ سفید در برابر نقش رستم است و نام آن و غرض از بنای آن موضوع فرضیه‌های مختلف بوده است.

هنیک نخست توجه می‌دهد که کعبه زرتشت «بن‌خانه» بوده است، (در پهلوی: bun-xânak - buny-BYT) یعنی محل نگاهداری و محافظت اوراق و اسناد دینی:

این نکته از عبارتی در سطر سوم کتیبه کرتیر در کعبه زرتشت، که در ذیل کتیبه بزرگ شاپور اول کنده شده، بدست می‌آید. کرتیر نخست می‌گوید (سطر دوم): «و این چند آتش (آتشکده) و کارهای خیری (در پهلوی: کردکان) که در کتیبه [یاد شده] است اینچنین^۲، شاپور شاهنشاه، بخصوص بمن وا گذاشت^۳...» و آنگاه قول شاپور را چنین نقل می‌کند:

'YKt bwny BYT' ZNH 'yw YHWWN Wcygwn YD'YTWN'y 'YK
klty yzd'n WLNH §PYL 'wgnw 'BYDWN ¶

یعنی «این بن‌خانه از آن تو خواهد بود. چنان‌کن که دانی کرده تو به یزدان و ماخوش خواهد آمد»

بنابر رأی هنیک این بنا نه تنها محل نگاهداری اسناد و اوراق مذهبی بوده است که کرتیر از آنها در کتیبه‌های خود یاد می‌کند، بلکه محتملاً نسخه‌اساسی اوستا نیز در این بن‌خانه نگاهداری می‌شده. تأیید این نکته از عبارت ابن‌البخاری در فارسنامه (ص ۹۰ و بعد)، طبع اوقف گیب، (۱۹۲۱) برمی‌آید که می‌گوید «... و باصطخر پارس کوهی است کوه نشسته گویند کی همه صورتها و کنده‌گری‌ها از سنگ خارا کنده‌اند و آثار عجب اندر آن نموده، و این کتاب زند و پازند آنجا نهاده بود.»

درین باب پرفسور هنیک می‌گوید «باید در نظر آورد که کوه نقش رستم قبلاً بنام کوه نوشت (ni'izšt) یعنی کوه نوشته‌های دینی (یا کوه کتاب مقدس)، خوانده می‌شده، زیرا اوستا در آنجا نگاهداری می‌گردیده (فارسنامه ابن‌البخاری صفحه ۹۰ و بعد) و اصطلاح پهلوی «دژ نوشت» ممکن است نام خود کعبه زردشت بوده باشد.»

۱- منظور آتشکده‌ها و امور خیریه مذهبی است که شاپور اول در کتیبه خود که در کعبه زردشت بالای کتیبه کرتیر است شرح می‌دهد.

۲- در متن کتیبه: KN gwntely - اینگونه تر

۳- ترجمه ناصواب M. Sprengling را (صفحه ۹۰: *Third Century Iran*) ترجمه سطرهای ۳ و ۲ دید شود) باید طبق این قرائت تصحیح کرد (مقدمه مجلد مورد بحث). لغزش اشپرنگلینگ

بخصوص در کلمه w'sputlk'n است که آنرا بمعنی «ولیعهد» (*Heir Apparent*) گرفته است.

۴- مقدمه، صفحه اول دیده شود. ۵- با فاء سه نقطه

«عبارت مورد بحث، (عبارت پهلوی مذکور) همانطور که باید، در کتیبه نقش رستم هم که درست رو بروی کعبه زردشت قرار دارد، ظاهر میشود (سطور ۶ و ۷)، ولی در کتیبه سرمشهد، چنانکه انتظار نیز میرفت، حذف شده است» (مقدمه)

لوحه های قسمت اول این کتیبه نیز مانند لوحه های کتیبه سرمشهد بهادقت و مراقبتی که از پرفسور هنینک میتوان انتظار داشت تهیه و گراور شده است. از بقایسه نسخه و ستر گارد که اثری دقیق است با این تصاویر میتوان مزیت تصاویر را که اول بار بسیاری از کلمات و حروف پنهان را آشکار کرده است دریافت.

«مجموعه کتیبه های ایرانی» که آگاهی چنین پرنوید داشته است شک نیست که در آینده آثار بسیار گرانبهائی بدست دانشمندان و محصلین ایران شناسی خواهد داد. امید است که بقیه کتیبه های پهلوی نیز بزودی درین مجموعه انتشار یابد.

احسان یارشاطر

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی